
ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 316. 77: 005. 57: 316.75: 141.7

I. С. Бондаренко

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ В КРИТИЧНІЙ ТЕОРІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ: ТЕХНОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ Ю. ГАБЕРМАСА

У статті досліджено основні передумови актуалізації комунікаційної проблематики у вивченні основоположних соціальних процесів модерності. У ході аналізу виявлено, що технофілософська концепція Ю. Габермаса продемонструвала новий комунікаційний підхід до феномену технології й раціональності. Визначено, що Ю. Габермас репрезентував сутнісні соціальні процеси модерності шляхом аналізу механізмів комунікації, адже в його критичній теорії комунікаційний простір постає як автентична форма соціальної реальності.

Ключові слова: ідеологія, інтеракція, комунікація, комунікативна дія, модерність, раціоналізація, технологія, цілераціональна дія.

I. Вступ

Феномен технології став магістральною філософською позицією Франкфуртської школи, визначивши всю тематичну специфіку критичної теорії індустріального суспільства. Зауважимо, представники Франкфуртської школи сформували специфічну філософську модель інтерпретації модерного світу – *критичну теорію*, яку В. Фурс тлумачить не як доктрину, а, радше, як «широку дослідницьку програму, конгеніальну фундаментальним установкам франкфуртців, що служить платформою для розвитку різноманітних форм філософськи навантаженого соціального критицизму» [2]. У працях Т. Адорно, М. Горкгаймера («Діалектика Просвітництва»), Г. Маркузе («Одновимірна людина») поставала ідея тотального домінування модерних технологій над людиною, суспільством та природою. Дослідники стверджували, що технологічна інструментальність є формою панування, а раціональне управління соціальними об'єктами порушує їх цілісність, пригнічує й руйнує всю суспільну систему. Уперше в працях представників Франкфуртської школи порушувалися питання так званої «нейтральності» технології, що акумулювало світову дискусію щодо неї як «благословення або прокляття модерності» (А. Воскул [8]). На думку Е. Фінберга, основоположні моменти критики раціональності Франкфуртської школи заслуговують на довіру [1]. Це передусім стосується соціальної упередженості, вираженої в явно нейтральній технології та супроводжуючому її парадоксі раціональності, а також у факті суголосного розгортання прогресу технології й прогресу панування.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Ю. Габермас належить до представників другої генерації Франкфуртської школи. Його технофілософська концепція репрезентує не тільки оригінальний погляд на технологію й модерне суспільство, а й критику основних ідей розвитку індустріального суспільства та проекту «нової науки», що поставали в працях Г. Маркузе, Т. Адорно, В. Беньяміна, М. Горкгаймера. Так, Е. Фінберг назвав дебати щодо модерних технологій між Г. Маркузе й Ю. Габермасом «справжнім поворотом в історії Франкфуртської школи» [3, с. 45], акцентуючи увагу на тому, що сполучення активів теоретичних розробок двох авторів становить досить цікавий погляд на поступ соціальних технологій в умовах формування інформаційного суспільства; утім, зауважує дослідник, проекти технологічного конструювання дійсності Ю. Габермаса та Г. Маркузе є ще одними незавершеними прогностичними версіями технологічного детермінізму ХХ ст.

Уся проблематика «організованої модерності» (П. Вагнер [10]) відобразилася в технофілософській концепції Ю. Габермаса, який дуже послідовно описав рівні сучасної раціоналізації, сутність праці як цілераціональної дії, специфіку інтеракції як символічно опосередкованої кому-

нікації та технології як «родового» поняття в історії людства. Крізь призму технології філософ розглядає диференціацію таких суспільних опозицій, як життєвий світ і система, праця й інтеракція.

Основним завданням нашого дослідження стане з'ясування специфіки понять «традиційне суспільство», «модерність», «інституціональна структура», «технократична свідомість», «людський інжиніринг» та «технологія» в контексті комунікативної філософії Ю. Габермаса. У статті обґрунтовується нетрадиційне для представників Франкфуртської школи бачення Ю. Габермасом технології як нейтральної категорії суспільного буття. Спираючись на загальнонаукові методи вивчення (системного аналізу, аналогії, моделювання, конкретизації та порівняння), ми спробуємо відтворити полеміку щодо сутності технології й специфіки модерності між представниками першої та другої генерації Франкфуртської школи.

III. Результати

Оригінальний погляд на модерні технології Ю. Габермас представив у праці «Технологія і наука як "ідеологія"» (Technik und Wissenschaft als «Ideologie», 1968), присвяченій 70-річчю Г. Маркузе. У ній дослідник відкрито заявляє про безпідставність тверджень Г. Маркузе щодо руйнівного характеру раціонального домінування технології у контексті історії людства. Показово, що Ю. Габермас засуджує «марні сподівання» цілої генерації соціальних мислителів: В. Беняміна, Т. Адорно, М. Блоха, Г. Маркузе, – імпліцитним ідеалом яких було відновлення гармонії між людиною й природою. Філософ розвінчує маркузівський проект «Нової Науки й Технології» як романтичний міф та заперечує ідеал технології, що базується на комунікації з природою; натомість застосовує модель «живої» людської комунікації до тих соціальних сфер, де можливі тільки інструментальні відносини.

Дослідник наголошував, за умови диференціації сфери праці (цілераціональної дії) й інтеракції (комунікативної дії) можна здійснити об'єктивну оцінку сутності технології та її майбутніх проєкцій. Якщо феномен праці ґрунтується на застосуванні таких раціональних принципів, як каузальність, аналітичне знання, конкретні цілі й ефективний контроль, то інтеракція (взаємодія) базується на комунікації та дискурсі: «Вона регулюється обов'язковими консенсусними нормами, що визначають взаємні очікування стосовно поведінки; ці норми мають бути зрозумілими й визнаними принаймні двома діючими суб'єктами» [5, с. 238].

На думку Е. Фінберга, Ю. Габермас пропонує «стриману демістифіковану версію критики технології» [3, с. 46] і репрезентує «наївний інструменталізм» [3, с. 47], адже цей підхід передбачає нейтральність технології в конкретній суспільній сфері, утім поза цією сферою технологія здатна викликати соціальні патології, що постають головними проблемами модерних спільнот.

А. Кауппінен [6], М. Постер [7] вважають, що Ю. Габермас дуже вдало інтегрував у галузь критичної теорії модерності концепції мовного/комунікаційного оформлення суспільної системи, «відкриваючи нові перспективи у відносинах технології й культури та пропонуючи оригінальне вирішення недоліків класичного марксизму» [7, с. 46]. За словами А. Кауппінена, Ю. Габермас пояснив генезу модерного суспільства в термінах основних категорій філософського вивчення мови й раціональності [6].

Канадська дослідниця Т. Сікка розглядає технофілософські концепції М. Гайдеґгера, Ю. Габермаса та Е. Фінберга в контексті розвитку комунікативістики, заявляючи, що критична теорія технологічної структури є невід'ємною частиною досліджень у галузі комунікацій. На її думку, праці названих учених яскраво демонструють історичну та теоретичну динаміку щодо питань модерності, технічної практики, науки й суспільства та відображають зміну позицій стосовно технологій і розробок у сфері комунікації. Т. Сікка вважає, що вивчення модерних технологій не має зосереджуватися виключно на технологічних артефактах, а мусить орієнтуватися на ті різновиди соціальнокомунікаційних практик, завдяки яким технологія стала можливою або необхідною. У цьому контексті технологія інтерпретується як «модель буття, спосіб життя або вид мислення» [8, с. 94].

Основна ідея есе «Технологія й наука як "ідеологія"» ґрунтувалася на такій позиції: поглинання комунікативної дії цілераціональною діяльністю формує основну проблему модерних, технологічно насичених суспільств. Вона не тільки стирає відмінність між працею й інтеракцією/взаємодією, а й насичує технологію та технологічну свідомість дуже специфічною й потужною ідеологічною владою. Ю. Габермас стверджував, що розширення влади, контролю та управління, спричиненими технократичною свідомістю, знівельовали будь-які практичні причини й інтереси. Аби відновити баланс між цілераціональною діяльністю та інтеракцією, потрібно створити більший простір для «неспотвореного» публічного дискурсу. Габермасівська тематизація технологій, ідеології, влади й публічного дискурсу постає фундаментальною частиною сучасних досліджень у галузі комунікації.

Методологічним виміром технофілософської концепції Ю. Габермаса стала категоризація поняття «раціоналізація» М. Вебера. Саме соціологічний зміст раціоналізації відображав специфічну форму капіталістичної економічної діяльності, процедуру буржуазного приватного права

й панування бюрократії. Учений тлумачить поняття «раціоналізація» в контексті вчення М. Вебера як розширення суспільних сфер, підпорядкованих стандартам раціонального рішення. На ґрунті раціоналізації відбулася індустріалізація суспільної праці, що спричинила вагомні соціальні зрушення – проникнення механізмів інструментальної діяльності в різноманітні сфери буття спільноти (урбанізація способу життя, технізація транспорту й засобів комунікації). Ціле-раціональна дія розщеплюється Ю. Габермасом на два конструкти: по-перше, організацію засобів, по-друге, планування, що оптимізує й розширює систему самої цілераціональної дії. На його думку, раціоналізація зумовила інституалізацію наукового й технологічного прогресу, що зрештою призвело до нівеляції «старих легітимностей» [5, с. 237]. Дослідник зауважує: «Секуляризація й “розчаклування”, що слугують орієнтиром для дій картин світу, культурної традиції у цілому, постають зворотним боком зростаючої “раціональності” суспільної дії» [5, с. 237].

Г. Маркузе у праці «Одновимірна людина» також обирає відправною точкою аналізу веберівську категорію раціональності. Формальний зміст поняття «раціоналізація», що поставав у працях визначного соціолога й відображав цілераціональну дію капіталістичного підприємця, індустріального найманого робітника, абстрактної правової особи або сучасного адміністратора, Г. Маркузе проектує на площину технології й науки. Відтак у його концепції ця категорія втрачає свою індустріально-інструментальну суть і позначає особливу форму невизнаного політичного домінування. Дослідник вважає, що раціональність такого типу (у значенні політичного домінування) призводить до невдалої реконструкції суспільних відносин. Технічний розум стимулює рішення на користь правильного вибору між стратегіями, адекватного застосування технологій та доцільної організації суспільних систем. Технічна раціоналізація руйнує соціальний простір життєвих взаємозв'язків, стандартизує й контролює їх, що спричиняє інтенсивнішу інституалізацію політичного домінування.

Ю. Габермас вважає необґрунтованими твердження Г. Маркузе щодо увічнення й розповсюдження панування тільки шляхом технологічної раціональності; філософу видається сумнівною позиція щодо технології як виробника високої раціоналізації несвободи. На думку Ю. Габермаса, існуючі виробничі відносини репрезентують себе як технічно необхідна організаційна форма раціоналізованого суспільства.

Дослідник не сприймає маркузівську подачу модерного соціального феномену – «сплаву технологій й домінування, раціональності й пригнічення» [5, с. 240] як утворення, визначеного тільки класовими інтересами й історичною ситуацією. Він не бачить послідовності й у тому, що Г. Маркузе звинувачує науку й технологію у творенні тоталітарного суспільства. Проект «Нової науки», анонсований самим Г. Маркузе, має виробити, за словами Ю. Габермаса, альтернативне розуміння «Нової Технології» [5, с. 241], оскільки «технологію, якщо вона взагалі ґрунтується на проекті, можна прослідкувати тільки у контексті “проекту” роду людського у цілому, а не в паралелях до якогось історично звершеного задуму» [5, с. 241].

Ю. Габермасу імпонувала точка зору А. Гелена щодо іманентного зв'язку між технологією та структурою цілераціональної дії. Філософ розуміє поведінкову систему дій як поєднання раціонального рішення й інструментальної акції. Такий підхід дозволив досліднику здійснити історичну реконструкцію технології в розрізі поетапної об'єктивації елементів цієї системи. Ю. Габермас підкреслює, що в будь-якому разі технологічний розвиток піддається тій моделі інтерпретації, за якою людство запозичило елементарні компоненти поведінкової системи цілераціональної дії, що закладені у життєдіяльність людського організму, й спроектувало їх один за одним у площину технічних інструментів, звільнивши себе від відповідних функцій. Дослідник подає цю поетапну схему об'єктивації технологічного розвитку так: «Спершу відбулося розширення й заміна функцій опорно-рухового апарату (руки й ноги), далі – виробництво енергії (людського тіла), згодом – функцій сенсорного апарату (очі, вуха, шкіра), насамкінець – функцій центра управління (мозку). Отже, технологічний розвиток відповідає логіці, відповідній структурі цілераціональної дії, що регулюється власними результатами та фактично постає структурою праці» [5, с. 241]. Саме тому Ю. Габермас не розуміє маркузівського заклик відмови від технології; остання закладена у структуру організації людської природи та соціально корисної праці.

Ю. Габермас намагається вийти за межі суб'єктивного підходу М. Вебера й Т. Парсонса та пояснити раціональність через принципово іншу категоріальну структуру – фундаментальну розбіжність між працею та інтеракцією. Дослідник зауважує: «Під працею або цілераціональною дією я розумію або інструментальну акцію, або раціональний вибір, або їх поєднання» [5, с. 244]. Відтак праця розщеплюється на дві магістральні акції – інструментальну дію та поведінку раціонального вибору. Перша регулюється технічними правилами, що базуються на емпіричних знаннях. У кожному окремому випадку вони позначають умовні передбачення/прогнози про спостережувані фізичні або соціальні події. Поведінка раціонального вибору регулюється стратегіями, що ґрунтуються на аналітичних знаннях. Стратегії передбачають обрання переваг (системи цінностей) та процедур прийняття рішень. Інструментальна дія організовує засоби, прийнятні для ефективного контролю над реальністю; стратегічна дія залежить тільки від правильної оцін-

ки можливих альтернативних варіантів. Отже, у концепції Ю. Габермаса праця як фундаментальна ознака раціональності постає не тільки інструментально-технічним феноменом, а й системою інтелектуального виміру та управління трудовою ситуацією.

Поняття «інтерація» дослідник характеризує коротко: «комунікативна дія, символічно опосередкована взаємодія» [5, с. 244]. Комунікативна дія регулюється обов'язковими узгодженими нормами, які визначають взаємні очікування відносно поведінки та мають бути визнаними принаймні двома діючими суб'єктами. Соціальні норми підкріплюються санкціями, значення яких об'єктивується у звичайному («ординарному») мовному спілкуванні. Ю. Габермас зауважує, що валідність технічних правил і стратегій залежить від емпірично й аналітично правильних положень, валідність соціальних норм ґрунтується тільки на інтерсуб'єктивності взаєморозуміння намірів й забезпечується загальним визнанням зобов'язань.

Ю. Габермас наводить діаграму, що відображає специфічність закріплення норм, навичок і санкцій у суспільній свідомості й поведінці засобами мови (дискурсу, інтерації) та праці (цілераціональної дії, технології). Такими засобами постають тотожні для обох акцій критерії: 1) правила, що орієнтують у дії; 2) рівні дефініції; 3) типи дефініції; 4) механізми набуття; 5) функції типу акції; 6) санкції за порушення правил; 7) «раціоналізація». Отже, інституціональні межі символічно опосередкованої комунікації імплантуються у соціум через: 1) соціальні норми; 2) інтерсуб'єктивно прийнятну «ординарну» мову; 3) взаємні поведінкові очікування; 4) інтерналізацію ролей; 5) підтримку інститутів (конформність норм на основі взаємного примусу); 6) покарання на підставі звичайних санкцій (провал авторитетів); 7) емансипацію, індивідуацію, розширення комунікації без домінування. Система цілераціональної (інструментальної і стратегічної) дії справджується за допомогою: 1) технічних правил; 2) контекстуально вільної мови; 3) умовних прогнозів та імперативів; 4) набуття навичок і кваліфікацій; 5) вирішення проблеми (досягнення цілі, визначеної у відносинах «засіб-ціль»); 6) неефективності (реальна невдача); 7) зростання виробничих сил; розширення повноважень технічного контролю.

На думку Ю. Габермаса, саме ці два типи дії у різних пропорціях формують специфіку соціальних систем. Основою положними компонентами суспільства постають норми інституціональної структури, які визначають символічну інтерацію. Показово, що дослідник називає економічну сферу й державний апарат тільки «підсистемами» [5, с. 245], у межах яких інституалізуються набори цілераціональних дій. З ними контрастують підсистеми сім'ї й родинних зв'язків, що ґрунтуються передусім на моральних правилах взаємодії. Відтак учений на аналітичному рівні розрізняє, по-перше, інституціональні межі суспільства або соціокультурного життєвого світу та, по-друге, підсистеми цілераціональної дії, «вбудовані» в нього. Дії, детерміновані інституціональними нормами, управляються нормами; акції, визначені цілераціональними підсистемами, відповідають шаблонам інструментальної й стратегічної дії.

Технологічний критерій стає основоположним у процесі аналізу традиційних та модерних суспільств. Ю. Габермас зауважує: «Цивілізації створюються на фундаменті відносно розвиненої технології та поділу праці у виробничій сфері; це уможлиблює примноження додаткового продукту, тобто більшої кількості товарів, необхідної для задоволення безпосередніх й елементарних потреб» [5, с. 246].

Ю. Габермас намагається пояснити феномен капіталістичних суспільств й доходить висновку, що капіталістичний спосіб виробництва через впровадження технологій і стратегій (інновацій) забезпечив економічну систему «самохідним механізмом» [5, с. 247], що й спричинив довгострокове безперервне зростання продуктивності праці. Нові стандарти цілераціональної дії зумовлюють трансформацію світоглядних структур: старі міфологічні інтерпретації та релігійні погляди втрачають свої активи. Відбувається раціоналізація «зверху», яку можна означити термінологією М. Вебера «секуляризацією». Ю. Габермас називає два аспекти цього процесу: по-перше, традиційні світогляди й об'єктивації, втрачаючи свою силу і значимість як міф, публічна релігія, ритуал, непорушна традиція, трансформуються у суб'єктивні системи переконань й етики, що володіють набором сучасних ціннісних орієнтацій. По-друге, вони перетворюються у конструкції, що виконують принаймні дві функції: критикують традицію й реорганізують випущений матеріал традиції відповідно з принципами формального права й еквівалентного обміну. «Крихкі» [5, с. 249] легітимації замінюються новими, джерелом яких постає критика догматизму традиційних інтерпретацій світу. На думку дослідника, так продукуються нові ідеології, вбрані «у мантию сучасної науки» [5, с. 249]. Учений зауважує, до кінця XIX ст. наука й технологія були «неконтактними» сферами. І тільки сучасна наука успішно інтегрувала технологію у свою площину, зробивши знання за своєю формою суто технічними.

Ю. Габермас звертає увагу на те, що починаючи з останньої чверті XIX ст. у розвитку найбільш розвинутих капіталістичних країн намітилися дві дуже важливі тенденції: по-перше, посилюється втручання держави з метою забезпечення стабільності системи, по-друге, зріс взаємозв'язок дослідницьких стратегій з технологіями, внаслідок чого наука стала головною виробничою силою. За словами автора, ці дві тенденції зруйнували визначену сукупність інституціона-

льних рамок і підсистем цілераціональних дій, які у цілому характеризували ліберальний капіталізм. Саме у зазначений період сформувалася стабільна практика регулювання економічного процесу шляхом втручання держави.

Учений називає трендом кінця XIX ст. появу «онаученої технології» («scientization of technology» [5, с. 252]). Розбираючи крок за кроком алгоритм злиття науки й технології в єдину систему, він констатує формування «унікальної» [5, с. 253] ідеології індустріального суспільства, завданням якої є «віддалення самоусвідомлення суспільства від системи комунікативних дій і концептів символічної інтеракції та заміна їх науковою моделлю» [5, с. 253]. Відтак культурно визначене самопізнання соціального життєвого світу замінюється самоусвідомленням людей у категоріях цілераціональної дії та адаптивної поведінки.

Цілераціональна дія повністю абсорбує комунікативну дію, внаслідок чого порушується стале відтворення духовно-інтелектуальної парадигми особистості. Ю. Габермас говорить про продукування в індустріальному суспільстві особливого людського матеріалу – «Homo fabricates» [4, с. 254], здатного повністю об'єктивувати себе й протистояти технологічним артефактам, що структурують автономний простір, та легко інтегруватися в технічний апарат за умови успішного відтворення цілераціональної дії у суспільній системі.

Під впливом перелічених чинників відбувається реконструювання суспільно-політичної системи: на зміну авторитарної держави приходить «маніпулятивний примус технічно-оперативного адміністрування» [5, с. 254], а модель поведінкового контролю базується не на моральних нормах, а на управлінні зовнішніми стимулами. Зразками такої цілеспрямовано-раціональної дії Ю. Габермас називає електоральну поведінку, консюмеризм та культуру дозвілля. На думку дослідника, модерну епоху характеризує не стільки авторитарна особистість, стільки деструкція супер-его. Він зауважує: «Утім, посилення адаптивної поведінки є лише лицевою стороною розчинення сфери лінгвістично опосередкованої інтеракції у структурі цілераціональної дії. Суб'єктивно цьому відповідає зникнення різниці між цілераціональною дією й інтеракцією у категоріях не тільки гуманітарних наук, але й у свідомості самих людей» [5, с. 255].

Ю. Габермас говорить про нову форму масової свідомості – технократичну – повністю медіатизовану, у якій комунікативна інтеракція набуває спотворених рис, оскільки гегелівська модель моральної тотальності життєвих взаємозв'язків вже виявляє свою непридатність: комунікація більше не передбачає образу Іншого. Дослідник вважає технократичну свідомість «менше ідеологізованою» [5, с. 257], адже вона позбавлена «непрозорої сили омани» [5, с. 257]. Утім, ця домінуюча, «доволі гладенька фоновіа ідеологія» [5, с. 257] перетворює науку на фетиш, що дистанціює її від простолюдю. Більшість практичних проблем, з якими стикається суспільство, подаються у завуальованій формі, що уможлиблює панування певного класу й придушує приватні потреби в емансипації іншого класу.

Ю. Габермас робить комунікативний зріз технократичної свідомості, акцентуючи на тому, що у ній витіснена моральність як категорія життєвого простору. На його думку, позитивістське колективне мислення нівелює силу інтеракції розмовного мовлення, у якому в умовах спотвореної комунікації народжуються домінування й ідеологія, але так само у цій стихії вони можуть бути рефлексивно виявлені й зруйновані. Натомість технократична свідомість культивує адаптивну поведінку й тотальність цілераціональної дії. Дослідника бентежить той факт, що матеріалізовані моделі наук щосили мігрують у соціокультурний світ життя й владарюють над самопізнанням останнього. Відтак ідеологічним ядром технократичної свідомості учений називає усунення різниці між практичним та технічним.

На думку Ю. Габермаса, модерні технології, порівняно з традиційними, все більше проникають у ментально-психологічну структуру особистості. Дослідник, посиляючись на прогностичні розробки Г. Кана, робить припущення, що найближчим часом репертуар маніпулятивних технік управління поведінкою мас буде значно розширено. Він навіть використовує поняття «техніки зміни поведінки особистості» [5, с. 261], до яких залучає пропагандистські технології, технології спостереження, моніторингу й контролю над певними персонами й організаціями, практичне використання електронної комунікації для стимулювання мозкової активності людини (саме у такій інтерпретації нині подається розуміння соціального інжинірингу).

Саме в цей контекст Ю. Габермас вводить конструкцію «human engineering» («людський інжиніринг»; в оригінальній версії ця конструкція подається терміном «Humantechniken» [4, с. 97]), зауважуючи: «На цій стадії розвитку людського інжинірингу, якщо передбачати завершення психологічних маніпуляцій у тому ж сенсі, у якому сьогодні відбувається кончина ідеологій, спонтанне відчуження, що впливає з неконтрольованого відставання інституційної структури, було б подолано. Утім, у цьому разі самооб'єктивація людини здійснилася б у запланованому відчуженні – люди почали б вершити свою історію за власною волею, але несвідомо» [5, с. 262].

Отже, дослідник означив сучасні процеси технологічного творення суспільного буття шляхом комунікаційного порушення інституціональної структури поняттям людський інжиніринг. Його хвилювали проблеми поведінкового контролю через психотехнічні маніпуляції, біотехнічне втру-

чання у систему ендокринної регуляції та наукове проникнення людини до генетичної передачі спадкової інформації. За словами автора, ці технології трансформації інформаційних ресурсів різного рівня призведуть до знищення старих ареалів свідомості, розвинутих у звичайній мовній комунікації. Учений передбачав від'єднання поведінки людини від нормативної системи, пов'язаної з граматиною мовних ігор, та її інтеграцію до саморегульованих підсистем типу «людина-машина» за допомогою безпосереднього фізичного або психологічного контролю.

У всій цій ситуації Ю. Габермас вбачає два сценарії розгортання раціоналізації. Перший охоплює підсистему цілераціональної дії; науково-технічний прогрес суттєво трансформував соціальні інститути й вимагає ще більшої реорганізації суспільної структури. Дослідник не вважає цю тенденцію загрозливою, оскільки раціоналізація другого типу може стати реальним «потенціалом для звільнення» [5, с. 262]. Учений мав на увазі раціоналізацію інституціональної структури, що здійснюється тільки у середовищі символічної інтеракції шляхом ліквідації бар'єрів комунікації. Він зауважує: «Публічна, необмежена, вільна від домінування дискусія щодо придатності і бажаності принципів і норм, орієнтованих на дії, у контексті соціокультурних наслідків розвитку підсистем цілераціональної дії – тільки така комунікація на усіх рівнях прийняття політичних і «реполітизованих» рішень є єдиним середовищем, в якому можлива раціоналізація» [5, с. 262].

На думку Ю. Габермаса, раціоналізація інституціональної структури призвела б до трансформації суспільних систем далеко за межами простої зміни легітимації. Дослідник називає три рівні раціоналізації такого типу: по-перше, раціоналізація соціальних норм спричинить зниження репресивності (на рівні структури особистості це посилить загальну толерантність до амбівалентності рольових конфліктів); по-друге, раціоналізація інституціональної структури значно знизить «градус жорсткості» [5, с. 262] поведінки, що призведе до формування стабільної самопрезентації індивіда у повсякденних інтеракціях; по-третє, така комунікаційна раціоналізація наблизить спільноту до того типу контролю за поведінкою, який оптимально інтерналізує рольову дистанцію й водночас допустить рефлексію відносно доступних норм. Учений пояснює, що трирівнева раціоналізація, яка зачіпає комунікаційні структури особистості й соціуму, не призводить до технічного контролю над природою та суспільством (саме на цих підставах відбувся науково-технічний прогрес) або до кращого функціонування соціальних систем. Утім, комунікаційна раціоналізація «надає членам суспільства можливість подальшого звільнення («емансипації») та прогресивної індивідуації» [5, с. 263].

Ю. Габермас був упевнений, стара капіталістична система, що спирається на культуру деполітизованої спільноти, буде зруйнована. Нові тренди суспільного розвитку, осердям якої стануть нові комунікаційні процеси та раціоналізація інституціональної структури, призведуть до інших ціннісних вимірів суспільного буття. У цьому процесі ключову роль відіграє протестуючий рух молоді – освічених гуманітаріїв, ціннісним орієнтиром яких постає вільна, позбавлена домінування, публічна дискусія. Дослідник завершує працю «Технологія і наука як «ідеологія»» довгостроковою перспективою: «врешті-решт студентський протест може зруйнувати крихку ідеологію досягнень й примарного успішного життя і тим самим назавжди знищити дуже хитку легітимну основу розвинутого капіталізму, що спирається тільки на деполітизацію мас» [5, с. 265].

IV. Висновки

У технофілософській концепції Ю. Габермаса сутнісні соціальні процеси модерності експлікуються шляхом аналізу механізмів комунікації, адже в цій критичній теорії комунікаційний простір постає як автентична форма соціальної реальності. Для Ю. Габермаса технологія – це, по суті, своєрідне звільнення від буденних потреб шляхом технічного розширення діапазону цілераціональних дій. Ці фундаментальні потреби людини, на які реагує технологія як загальна форма дії, передують яким-небудь конкретним політичним або ідеологічним інтересам. На відміну від Г. Маркузе, Ю. Габермас не тлумачить технологію в контексті інтересів домінантної соціальної групи або класу. У його інтерпретації технологія пов'язується з інтересами людського роду загалом, тому вона, як і людська природа, є незмінною та політично нейтральною. Дослідник аж ніяк не применшував ролі технології у розвитку цивілізації, а вважав її тією силою, що забезпечує модернізацію суспільства. Утім учений застерігав: домінування в соціумі цілераціональної дії, що ґрунтується на технології, може призвести до занепаду життєвого світу. Для цілісного розвитку суспільства має витримуватися баланс між технологією (цілераціональною дією) та комунікацією (комунікативною дією). Дослідник чітко окреслив позицію, що в модерних суспільствах соціальна емансипація (звільнення) ініціює динаміку комунікативних механізмів у просторі життєвого світу, відображаючи в такий спосіб процеси раціоналізації суспільної свідомості. Будь-яка суспільна реконструкція можлива тільки в царині комунікативної інтеракції – живої, незалежної публічної дискусії, системі домовленостей між усіма учасниками комунікативної взаємодії. Ю. Габермас вважав, що запровадити комунікативну динаміку суспільства зможе тільки протестуюча молодь – студенти гуманітарних курсів і школярі – генерація з новими, технічно незайманими поглядами, здатна протистояти матеріальним імперативам буржуазної ідеології – владі та грошам. У такий спосіб Ю. Габермас репрезентує основну думку своєї концепції: сформувати

справді демократичне суспільство (сферу відкритості) зможе не проект «Нової Науки» з його реалізацією штучної «Нової Технології», а раціональний протест нового покоління, реалізований через живу комунікацію, у якій технологія постає абсолютно «людським» компонентом буття. Перспективами подальших розвідок стане відтворення цілісної картини розвитку науки про соціальні комунікації, у якій технологія постає невід'ємним атрибутом сучасного буття.

Список використаної літератури

1. Финберг Э. Средство как смысл: рациональность и действие в критической теории технологии. *Эпистемология & Философия науки*. 2011. Т. XXVIII. № 2. С. 16–36.
2. Фурс В. Парадигма критической теории в современной философии: Попытка экспликации. *Логос*. 2001. № 2 (28). С. 49–75. URL: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2001_2/03_2_2001.-htm. (дата обращения: 10.09.2018).
3. Feenberg A. Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology. *Inquiry*. 1996. Vol. 39. P. 45–70. URL: https://www.sfu.ca/~andrewf/books/Marcuse_or_Habermas_Two_Critiques_of_Technology.-pdf. (date of request: 10.09.2018).
4. Habermas J. Technik und Wissenschaft als «Ideologie». Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1968. 169 s.
5. Habermas J. Technology and science as «ideology». *Towards a Rational society*. 1970. P. 237–266. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bz8cVS8LoO7OUUxJQ0hyUWRaMGc/edit>. (date of request: 10.09.2018).
6. Kauppinen A. Habermas on Technology and Ideology. *Brief encyclopedia entry on Jürgen Habermas for Ethics, Science, Technology, and Engineering* / ed. J. Britt Holbrook and Carl Mitcham. Macmillan, 2005. URL: https://www.academia.edu/22157126/Habermas_on_Technology_and_Ideology. (date of request: 10.09.2018).
7. Poster M. Technology and Culture in Habermas and Baudrillard. *Contemporary Literature*. 1981. Vol. 22. № 4. P. 456–476. URL: <http://www.jstor.org/stable/1207878> Accessed. (date of request: 10.09.2018).
8. Sikka T. Technology, Communication, and Society: From Heidegger and Habermas to Feenberg. *Review of Communication*. 2011. Vol. 11:2. P. 93–106. DOI:10.1080/15358593.2010.551781.
9. Voskuhl A. Emancipation in the Industrial Age: Technology, Rationality, and the Cold War in Habermas's Early Epistemology and Social Theory. *Modern Intellectual History*. 2016. Vol. 13: 2. P. 479–505. DOI: 10.1017/S1479244314000717.
10. Wagner P. Modernity as Experience and Interpretation: A New Sociology of Modernity. Cambridge : Polity, 2008. 296 p. DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004165694.i-450.74>.

References

1. Feenberg, A. (2011). Means as meaning: rationality and action in the critical theory of technology. *Jepistemologija & Filosofija nauki*, XXVIII: 2, 16–36. (in Russian).
2. Furs, V. (2001). The paradigm of critical theory in modern philosophy: An attempt at explication. *Logos*, 2: 28, 49–75. Retrieved from http://www.ruthenia.ru/logos/number/2001_2/03_2_2001.htm. (in Russian).
3. Feenberg, A. (1996). Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology. *Inquiry*, 39, 45–70. Retrieved from: https://www.sfu.ca/~andrewf/books/Marcuse_or_Habermas_Two_Critiques_of_Technology.pdf. (in English).
4. Habermas, J. (1968). Technik und Wissenschaft als "Ideologie". Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 169 p. (in German).
5. Habermas, J. (1970). Technology and Science as "Ideology". *Towards a Rational society*, 237–266. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/0Bz8cVS8LoO7OUUxJQ0hyUWRaMGc/edit>. (in English).
6. Kauppinen, A. (2005). Habermas on Technology and Ideology. *Brief encyclopedia entry on Jürgen Habermas for Ethics, Science, Technology, and Engineering*. Ed. J. Britt Holbrook and Carl Mitcham. Retrieved from: https://www.academia.edu/22157126/Habermas_on_Technology_and_Ideology. (in English).
7. Poster, M. (1981). Technology and Culture in Habermas and Baudrillard. *Contemporary Literature*, 22: 4, 456–476. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1207878> Accessed. (in English).
8. Sikka, T. (2011). Technology, Communication, and Society: From Heidegger and Habermas to Feenberg. *Review of Communication*, 11:2, 93–106. DOI:10.1080/15358593.2010.551781. (in English).
9. Voskuhl, A. (2016). Emancipation in the Industrial Age: Technology, Rationality, and the Cold War in Habermas's Early Epistemology and Social Theory. *Modern Intellectual History*, 13: 2, 479–505. DOI: 10.1017/S1479244314000717. (in English).
10. Wagner, P. (2008). Modernity as Experience and Interpretation: A New Sociology of Modernity. Cambridge : Polity, 296. DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004165694.i-450.74>. (in English).

Стаття надійшла до редакції 06.10.2018.

Бондаренко И. С. Репрезентация технологии в критической теории представителей Франкфуртской школы: технофилософская концепция Ю. Хабермаса

В статье исследуются основные предпосылки актуализации коммуникационной проблематики в изучении основных социальных процессов модерности. Во время анализа выявлено, что технофилософская концепция Ю. Хабермаса продемонстрировала новый коммуникационный подход к феномену технологии и рациональности. Определено, что Ю. Хабермас представлял сущностные социальные процессы модерности путем анализа механизмов коммуникации, ведь в его критической теории коммуникационное пространство предстает как аутентичная форма социальной реальности.

Ключевые слова: идеология, интеракция, коммуникация, коммуникативное действие, модерность, рационализация, технология, целерациональное действие.

Bondarenko I. Representation of Technology in the Critical Theory of the Frankfurt School: J. Habermas' Techno-Philosophical Conception

Research methodology. *The purpose of this research is to identify Frankfurt School theorists' main philosophical approaches to the phenomenon of technology. This research strategy relies on the general scientific research methods of systematic review, modelling by analogy as well as concretizing and comparison to reconstruct the controversy on the essence of technology and particular characteristics of modernity among the Frankfurt school thinkers of the first and second generations.*

Results. *This study looks at the background to the mainstreaming of communication in the study of fundamental social processes of modernity. The analysis revealed that J. Habermas' techno-philosophical conception had shown a new communicative approach to the phenomena of technology and rationality. This research highlights that J. Habermas represented essential social processes of modernity through the analysis of the communication mechanisms, given that his critical theory sees a space of communication as an authentic form of social reality. Author's model of rationality falls into two independent, yet interlinked levels: it covers purpose-rational actions (work) and interaction (communicative act). J. Habermas saw technology as a «generic» phenomenon genetically instilled in the human code which is reflected mainly in the mechanisms of purposive-rational action. The researcher regards «scientization of technology» resulted from scientific and technological progress as an exclusive fact of modern society. J. Habermas substantiated reconstruction of society through an open public debate and live communication.*

Novelty. *With this study, a systematic analysis of J. Habermas' techno-philosophical conception described in his essay «Technology and Science as "Ideology"» (1968) is presented for the first time. The research also introduces such key concepts of J. Habermas' critical theory as «traditional society», «modernity», «institutional structure», «technocratic consciousness», «human engineering» and «technology». The study compares J. Habermas' and H. Marcuse's technocratic models.*

The practical significance. *The findings may be used as a methodological model for further research in the applied science. They may also promote the formation of transdisciplinary theory in the study of social communication technologies.*

Key words: ideology, interaction, communication, communicative action, rationality, technology, purposive-rational action.